

När Jens försvann: Den sista färden längs ”Revolutionary Road”

Urban Lundberg och Mattias Tydén

Texten ingår i:
Andrés Brink Pinto,
Mikael Mery Karlsson
och Irina Schmitt (red.)

Kritiska blickar från marginalen.
Reflektioner i spåren av Jens Rydström

Sid. 263–282

<https://doi.org/10.37852/oblu.155.c221>

Copyright The editors and the authors, 2022.

All texts from this volume are licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

All images are all rights reserved, and you must request permission from the copyright owner to use this material.

ISBN 978-91-8039-293-8 (print)
ISBN 978-91-8039-294-5 (electronic)

Boken ges ut med stöd av:
Genusvetenskapliga institutionen, Lunds universitet
Stiftelsen Torsten Amundsons fond, Kungliga Vetenskapsakademien

Urban Lundberg och Mattias Tydén

När Jens försvann: Den sista färden längs ”Revolutionary Road”

Det börjar med ett TT-telegram sent på fredagen den 18 februari 1983. Två unga svenska journalister, Jens Rydström och Tom Thulin från Lund,¹ rapporteras sedan tisdagen vara försvunna i El Salvador. Den bil de hyrt tillsammans med en amerikansk kollega har hittats övergiven på en landsväg 30 kilometer norr om huvudstaden San Salvador. Bilen har omhändertagits av den salvadoranska armén, men generalstabens presstalesman vet inte vart de saknade journalisterna tagit vägen. Under fredagskvällen bekräftar det svenska utrikesdepartementet att ”de två svenskarna har försvunnit”.²

Följande dagar fyller svenska tidningar på med detaljer och spekulationer. Rydström och Thulin bär tillfälliga presskort från VPK:s veckotidning *Ny Dag*, meddelar *Dagens Nyheter*, och de hade arméns tillstånd att passera den sista posteringen mot det område som kontrolleras av gerillan. *Ny Dags* redaktion berättar att målsättningen var att nå befrielseörelsens soldater, och en vanlig metod bland journalister är att ”lämna bilen på vägen till gerillan, såsom svenskarna tros ha gjort, och sedan till fots försöka ta kontakt”. ”Häftiga strider pågår där svenskarna försvann” skriver *DN:s* latinamerikakorrespondent följande dag.

Kvällstidningarna spårar upp Jens och Toms föräldrar som närgånget intervjuas om sin oro, som knappast stillas av Expressens rubriksättning om försvinnandet i El Salvador: ”Här skjuter man först och frågar sen”.³

Och oron är verkligen inte obefogad. El Salvador hade under större delen av 1900-talet styrts av militärjuntor och under 1970-talet trappade regimen upp våldet för att mota tillbaka en allt aktivare opposition som samlade stora delar av befolkningen, vänsterpolitiker, den katolska kyrkan och en rad gerillagrupper förenade i Frente Farabundo Martí para la Liberación Nacional (FMLN). I början av 1980-talet övergick den politiska konflikten mellan oppositionen och den USA-stödda militärregimen till ett mycket våldsamt inbördeskrig som pågick fram till 1992. Mördandet av oppositionella sattes i system, och särskilt fruktade var regimen – och jordägarnas – dödspatruller. 1980 sköts ärkebiskop Oscar Romero till döds under en högmässa och samma år tillfångatogs vänsteroppositionens ledning under en presskonferens för att sedan mördas. Därefter dödades tiotusentals vänsterpolitiker, fackföreningsfolk, bönder, akademiker, journalister och hjälparbetare.⁴

1983 – året då de två svenska journalisterna försvinner – utgjorde i själva verket en kulmen på den mordoffensiv som dödspatrullerna bedrev särskilt intensivt i början av 1980-talet. Och våldet riktades inte enbart mot salvadoraner. Fyra katolska kvinnor från USA, varav tre nunnor, arresterades och sköts 1980. I mars 1982 låg soldater i bakhåll och besköt fyra holländska journalister som vandrade i kolonn med gerillan. Ingen av holländarna överlevde. Det var mindre än ett år före svenskarnas försvinnande.⁵ ”Hoppet är att de skall dyka upp igen, som ganska många gerillabesökare från pressen”, skriver Expressens Jan Lindström. ”Det är bara det att de varit borta längre än snittet, ända sedan i måndags.”⁶

Krigsreportrarna

På ytan påminner Jens Rydströms och Tom Thulins försvinnande inte så lite om journalisten Martin Schibbyes och fotografen Johan Perssons reportageresa i Ogadenprovinsen i Etiopien sommaren 2011, som slutade

med att de fick tillbringa 438 dagar i etiopiskt fängelse.⁷ Den ungdomliga idealismen, längtan efter äventyr och beredskapen att möta faran, var ungefär densamma. I båda fallen var det fråga om ett gränsöverskridande, ett inträde i det okända som tog en ände med förskräckelse. Båda reportageteamen fick också se hur resans syften upplöstes i en medicirkus där strålkastarljuset hamnade på dem själva snarare än de omständigheter de avsåg att dokumentera.

Krigsreportaget har långa anor som journalistisk genre. När Jens Rydstrom och Tom Thulin lämnade San Salvador och gav sig upp i bergen för att söka kontakt med FMLN-gerillan sökte de alltså på samma gång kontakt med en ärevärdig tradition. Hit hör klassiker som George Orwells *Homage to Catalonia* om spanska inbördeskriget (1936–1939) eller för svensk del Barbro Alvingss elva artiklar från samma inbördeskrig för *Dagens Nyheter*s räkning med vilka hon blev ”Bang” med hela svenska folket.⁸ Men varje väpnad konflikt, åtminstone tillbaka till Krimkriget (1853–1856), har resulterat i reportage som senare upphöjts till presshistoria.⁹ Som Orwell skriver sin bok: ”It is the same in all wars; the soldiers do the fighting, the journalists do the shouting [...]”¹⁰ Syftet kan dra i olika riktningar: fred, hämnd, rättvisa, sanningslidelse. Gemensamt för de mest lysande exemplen är dock förmågan att förvandla kriget till en scen från vilken det är möjligt att gestalta mänskliga erfarenheter och sätta krigets moral i skarp belysning.¹¹

Reportagen cirkulerar ofta kring ett brott, något fördolt eller hemlighållet som journalisten har gett sig själv i uppdrag att synliggöra. Brottet behöver inte nödvändigtvis vara kopplat till kriget i sig. Detta framställs tvärt om ofta som rättfärdigt, nödvändigt eller åtminstone ofrånkomligt. Men varje krig rymmer en brottsling, en invasionsarmé som drar in över ett fredligt folk, en diktator som befäster sin makt eller cyniska kapitalintressen som skor sig på andras lidande.¹² Variationsmöjligheterna är nästan oändliga. Avsikten med Schibbys och Perssons reportageresa var till exempel att finna belägg för svenskägda Lundin Oils medansvar för de brott mot mänskligheten som den etiopiska ledningen gjorde sig skyldig till i Ogadenprovinsen.¹³ För Jens Rydstrom och Tom Thulin låg betoningen snarast på den fattiga bondebefolkningens ojämna kamp mot en förtryckande regim.

Men helt går det inte att kringgå krigskorrespondentens personliga motiv. Till skillnad från ”vanlig” journalistik, där skribenten verkar från en plats bakom texten, befinner sig krigskorrespondenten nästan alltid i textens mitt. Det våghalsiga jaget synliggörs. Krigets vansinne speglas genom egna upplevelser. När Barbro Alving anlände till Madrid 1936, efter att först ha bevakat Hitlers propagandaolympiad i Berlin, konstaterade hon för sig själv att hon journalistiskt befann sig där hon ville vara, i en situation där hon satte sig själv på spel, kände rädsla och kunde leva sig in i detta ”något” som hon föresatt sig att förmedla till läsarna hemma i det ”fredsbortskämda” Sverige.¹⁴

För krigskorrespondenten är kriget påtagligt och fysiskt. Han eller hon måste nå fram till platserna i vilka inte bara läsarnas utan även den egna synen på livet och döden förändras. Och många gör trots allt inte det. Siffrorna är osäkra men de flesta krig skördar sina journalistiska offer.¹⁵ Inbördeskriget i El Salvador lär exempelvis ha kostat sexton journalister livet.¹⁶ Det är också mot bakgrunden av överhängande fara som de första skrivierna om försvinnandet – det sätt på vilket Jens Rydström och Tom Thulin själva blev en nyhet – skall ses. Bara några år tidigare hade Svenska Dagbladets Karl Bergman och Expressens Arne Lemberg försvunnit under liknande former när de via Victoriasjön försökte ta sig in i inbördeskrigets Uganda.¹⁷ De påträffades senare döda. Av allt att döma hade de skjutits av soldater i Idi Amins armé på flykt undan den så kallade ugandiska befrielsearmén.¹⁸

Rösten från Guazapa

Lite drygt två mil nordost om San Salvador ligger en vulkan, Guazapa, som på avstånd mera ser ut som en bergskedja än en vulkan. Erosionen har slipat ned basaltstenen och forskarna kan inte ens avgöra om vulkanen är aktiv eller ej, dess senaste utbrott måste ha skett åtminstone flera tusen år tillbaka. Skogarna på och runt Guazapamassivet var ett av FMLN-gerillans starkaste fästet. Det var en ”befriad zon” där en av gerillans grenar kontrollerade Guazapas norra sluttningar och en annan, med utsikt mot

huvudstaden i fjärran, dess södra. I sin svenska exil skrev senare poeten Reyna Hernández, kvinnlig gerillasoldat under nio år, om den ständiga fruktan för militärens bomber i en dikt som (i vår översättning) börjar: ”105 mm granater regnar ned på oss. Guazapa brinner.”¹⁹

23 februari. Ett radiomeddelande har snappats upp av salvadoranska journalister. En station som kallar sig Radio Guazapa och uppger sig tillhöra FMLN har begärt fri lejd för de svenska journalisterna och hjälp av det Internationella Röda korset att föra dem ut ur den gerillakontrollerade zonen. Dagens Nyheter meddelar att ”svensken Jens Rydström [framträdde] i radion och talade bruten spanska. – Vi greps av rebellerna när vi tog oss upp på berget. Vi hade ingen överenskommelse med dem, sade Rydström och tillade: – De har behandlat oss mycket väl. De har givit oss mat och vi är i ett område där det pågår hårda strider. Men vi är välbehållna.” Mycket talar alltså för att de försvunna frilansjournalisterna befinner sig med gerillan på vulkanen Guazapa, skriver DN. El Salvadors armé har nu utfärdat en arresteringsorder på svenskarna fortsätter tidningen som också kan berätta att striderna i området är mycket häftiga.²⁰

De sista dagarna i februari och den första veckan i mars sänder TT nästan dagligen nyhetsnotiser om de försvunna svenskarna. Enligt TT pågår förhandlingar längst en komplicerad kontaktlinje: från gerillan i området kring Guazapa till Röda Korset i Geneve och därifrån tillbaka till Röda Korsets representant i San Salvador som i sin tur förhandlar med armén. Och bilden börjar klarna. Regeringsstyrkorna har gjort en våldsam offensiv mot vulkanens sluttningar och FMLN drar sig tillbaka från flera av sina baser. Striderna har gjort att svenskarna ännu inte kunnat föras därifrån. Båda parter är samarbetsvilliga, säger Sveriges ambassadör i Guatemala i en intervju, ”men eftersom de håller på att slå ihjäl varandra hela tiden, så bekymrar de sig inte för några strandsatta utläningar så mycket som vi skulle önska.” Det finns all anledning att anta att Jens Rydström och Tom Thulin fortfarande är oskadda meddelar ambassadören några dagar senare och hoppas på fri lejd inom kort.²¹

Men dagarna går, och inga rapporter om frisläppande når Stockholm. Däremot kommer plötsligt uppgiften att den tredje i sällskapet, amerikanen Michael Luhan, dykt upp i San Salvador fysiskt utmattad men

med information om sina två kamrater. ”Från Luhan har vi första gången fått bekräftat att svenskarna finns i livet”, tillkännager ambassaden i Guatemala. ”De mår bra efter omständigheterna, men har magrat och är näst intill uppätta av myggor”.²² DN:s Bengt Albons, på plats i San Salvador, gör en mera pessimistisk bedömning. Han hade deltagit på Michael Luhans presskonferens efter frisläppandet och hört honom berätta att han till sist inte orkat följa med gerillan och därför på egen hand begett sig mot den salvadoranska armén. Svenskarna däremot befinner sig nu på ständig flykt undan militären och är fysiskt och psykiskt utmattade. Ju längre de stannar med FMLN, desto större blir regeringsarméns misstänksamhet, skriver Albons, och de ständiga förflyttningarna gör dem alltmer utmattade, utsatta för sjukdomar och försvårar Röda Korsets möjligheter att kontakta dem.²³

En tonförändring smyger sig också på. De första dagarnas engagemang för de försvunna svenskarna blandas här och var med klander. Rydström och Thulin har ingen tidigare journalistisk erfarenhet, noterar TT. ”*Ny dag* (VPK) har tydligen som praxis att förse unga studenter med någon sorts journalistisk legitimation, varefter de gör dumdristiga expeditioner till krigsområden”, kommenterar Aftonbladets ledarsida – samtidigt som tidningen publicerar en mycket dramatisk text av Michael Luhan om marschen med gerillan. Och Bengt Albons, som i sina artiklar visserligen betecknar svenskarna som frilansjournalister, menar att irritationen bland ”oss övriga journalister” i San Salvador växer i takt med att ”affären med de försvunna drar ut på tiden”. Rydström och Thulin ”som trots introduktionsbrev från vänsterpartiet kommunisternas veckotidning *Ny Dag* egentligen inte alls är journalister, betraktas som unga äventyrare”.²⁴

Arméns helikopter kretsade runt gerillans fäste. Ett eller två A-37 plan anföll hela tiden. Rebelstälningarna, som varit odämliga för arméns marktrup, blev plöjtligt hårt ansetta. Svenskarna Thom Thulin och Jens Rydström och deras kamrat Michael Luhan hade inget val annat än att delta i gerillans djärva utbrytning. Teckning: HAN VELTMAN

Vi flög undan flyget

Av Michael Luhan

GUAZAPA, El Salvador: Stridsflygplanet, en A-37 Dragonfly, dyker brant mot marken. Plötsligt syns två, fyra, sex, åtta smuttsiga raketter som hastigt försvinner då planet klättrar brant uppåt.

Samtidigt dånar explosionerna från en höjd bara 100 meter från mig där 67 markraketterna slår ner i ett moln av damm och stenar.

De två svenska studenterna och filarsjournalisterna Thom Thulin och Jens Rydström sitter fortfarande fast hos gerillan i El Salvador. Deras kamrat Michael Luhan tog en chans att gå över stridslinjen tillbaka till regeringslägret.

Michael Luhan överlevde och snart utläts med en mätlig och lyckad skidning av 18 dygn med FMLN-gerillan i högspannarna runt värdaren Guazapa. I går skrev han i Aftonbladet om hur han och svenskar-

Thom Thulin Jens Rydström Michael Luhan

den utan att rebellerna kunde göra något åt det. Och under två dagar hade de gjort det utan uppgifter om att de skulle vara så stort i Guazapa var rebellerna frögen att företa sina ställning.

Praktiskt taget alla arméns hade

Men måndagen den 21 februari föll allt stopp. Regeringsstyrkorna pressade på för båt och de var alltför många. Längre blev än vad rebellerna i Guazapa trodde vara möjligt.

Sådet som A-37-planet gav gjorde att rebellerna fick tvetydiga utslagningar utan att kunna fortsätta sig.

– Vi har inte sett en mindre övermått i luften. Inte så många ölen och aldrig så bra samordnat, Miguel, vår rebellvärdare.

Måndag natt berättade Miguel för första gången om såväl i vår situation. Armén hade tagit La Miranda och skulle säkerligen också ta Los Jaros, som låg 800 meter från vår position i Palo Grande.

Rebellstyrkorna hade prövat sig på höjden. De väntade på en smygning "regimentskavaleri" som skulle anfalla från söder, från El Salvador. Rebellerna, liksom några svenska kollegor och jag kunde inte göra till annat än att sträva i frukten av stridsplanet började en ny dykning.

Rebellernas automatsvapen var, trots att de var moderna, helt verksamma mot flygplanet från USA.

En ny era hade börjat för FMLN-styrkorna i Guazapa. Armén höll på att kompensera sig för sina tillståttakommanden på marken. Flygplanet som cirklade över oss var något nytt, något utanför räckvidden av deras vapen, men ännu värdslösa, det gjorde det möjligt för dem att slå mot följande markstyrkor på samma sätt som tidigare.

① Här boden sig svenskarna och amerikanskan Michael Luhan när regeringsstyrkorna nästan sällan en offensiv. Gerillan var helt premed och åter till utbrytning när ledningen lyckades med ett utbrytningssök. Gerillan var förberedd på markstyrkorna och fick en markstyrka som inte kunde följa dem.

② För att till tillägga arméns främre styrkor. Rebellernas ställning var svagare än till utbrytningen. Men från luften var de åter och låtsas att se.

Praktiskt taget alla arméns hade

③ 60 regerings-soldater stupade

④ 50 regerings-soldater stupade

⑤ 60 regerings-soldater stupade

⑥ Från luften var de låta att se

Under tre långa år hade rebellerna attackerat regeringsstyrkorna. De slog till och drog sig överallt bort tillhåll.

Men A-37-planet kunde börja

”Fienden närmade sig från tre håll”

Gerillan hade till sin blivit tvungna att dra bort sina styrkor från Buzhito och hade släppt kontrollen av eftermiddagen till staden från San Salvador. Fienden närmade sig oss från öst, väst och söder. I norr låg östans värdslösa vi hade kommit till Guazapa, men såväl såväl vid stridslinjen av spän Sushaban. Strax över oss lå.

⑦ Överste John Waghelstein, ledare för de militära rådgivarna från USA, berättade för mig då den nuvarande gerillastämningen började i oktober, att den salvadoriska armén skulle överläta de svåriga landsdelarna till gerillan, och sålde till låga armén bevakade de mer ekonomiskt viktiga delarna.

FMLN hade inga dödskod och bara sex skadade.

Med stor dramatik illustrerade Aftonbladet den frisläppte Michael Luhans version av tiden med FMLN-gerillan. Texten publicerades medan förhandlingar fortfarande pågick om svenskarnas lejd ur FMLN-kontrollerat område. Bilden visar enligt Aftonbladet hur armén anföll gerillans fäste: ”Svenskarna Thom Thulin och Jens Rydström och deras kamrat Michael Luhan hade inget val annat än att delta i gerillans djärva utbrytning.” Källa: Aftonbladet 11 mars 1983, Kungliga biblioteket.

Pilgrimerna

Man behöver inte förringa de ideologiska undertonerna i Jens Rydströms och Tom Thulins reportageresa. Utan vidare var den förankrad i det långa 1960-talets revolutionära längtan.²⁵ Med filosofen Ernst Bloch kan man säga att El Salvadors befriade zoner – målet för deras resa – representerade ett slags ”geografisk utopi”.²⁶ Som krigskorrespondenter var de förvisso ute efter att avslöja ett brott men som vänsteraktivister var ambitionen snarare att i Blochs anda frilägga en inspirerande verklighet, att kartlägga ett rumsligt sammanhang där det mot alla odds uppstått en förebildlig, social struktur.²⁷ I samband med resan publicerade Ny Dag flera artiklar om vad som var att vänta vid ankomsten, däribland ett fotoreportage med bilder inifrån den befriade zonen som tillhandahållits av en till FMLN-gerillan närstående pressbyrå. Tonvikten låg på det vardagliga, på salvadoranernas höga moral, disciplinerade vardag och omutliga kamp mot förtrycket.²⁸

Från mitten av 1960-talet blev gerillareportaget en journalistisk subgenre med sin särskilda form, stil, syfte och målgrupp. Upphovspersonerna hade ofta intellektuella eller litterära ambitioner. Avsikten var att dokumentera ett stycke faktisk och självupplevd verklighet.²⁹ Genomförandet krävde att man utsatte sig själv för stora risker, eller som det hette i Mats Pejers stort uppslagna artikel i Ny Dag inför Jens Rydströms och Tom Thulins avresa: ”I sämsta fall blir man dödad.”³⁰ Ofta handlade det om långa, strapatsrika vandringar genom obanad terräng. De befriade zonerna var alltid avlägset belägna, existerade endast i skydd av tät vegetation och i relation till fiendens arméer. Det var en värld av trösklar och osynliga gränser. Att träda in i dem, såsom erfarenheten beskrivs i otaliga rapportböcker och tidskrifts- och tidningsartiklar, var på sätt och vis en andlig tilldragelse.³¹ Med antropologen Victor Turner kan istället liknas vid det ”utopian moment” som pilgrimen upplever när han eller hon efter en mödosam vallfärd når fram till en helig plats. En spänd förväntan, skärpta sinnen. ”A place and moment ’in and out of time,’” som Turner skriver.³²

Gerillareportagen hade sin höjdpunkt under 1960- och 1970-talen när journalister, forskare och författare som Régis Debray, Gérard Chaliand och Basil Davidson satte in historiska ögonblick som Fidel Castros

maktövertagande på Kuba, kulturrevolutionen i Kina, Vietnamkriget och frihetskampen i de portugisiska kolonierna, i ett framåtsyftande perspektiv. Framställningarna följde i regel en fastlagd disposition. I tur och ordning beskrevs förberedelserna för avresan, kollektiva erfarenheter längs vägen, mötet med gerillan, transformativa upplevelser i lägret, återresan till hemlandet och slutligen rapporterna till västvärldens andefattiga allmänhet. Svenskar som gav sig av på liknande resor anammade samma dramaturgi: Olle Wästberg till FNLA-gerillan i Angola 1970, Birgitta Dahl till PAIGC-gerillan i Guinea Bissau 1971, DN-korrespondenten Anders Johansson till Frelimo i Mocambique 1969 och 1974 och poeten Göran Palm 1971, även han till PAIGC i Guinea Bissau.³³ Sammantaget handlade det om en inventering av världen ur en bestämd synvinkel, ett försök att gestalta framtiden, inte utifrån ett slott i himlen, utan utifrån spridda platser nära marken.

Men historien har inte varit nådig mot 1960- och 1970-talens öppning mot tredje världen, som det kom att kallas. Omvärderingen inleddes redan i slutet av 1970-talet med böcker som Bernard-Henri Lévy's *Barbari med mänskligt ansikte* – den förste i raden av ”nya franska filosofer” – som var en rasande uppgörelse med ”progressismens” många avgudar och tro på ett lyckosamhälle.³⁴ Andra följde efter i studier som med olika exempel och betoningar framhävde vänsterns påstådda våldsromantik, dess demokratiförakt och naivitet i förhållande till frihetsrörelsernas karismatiska ledarskap.³⁵ Enligt kulturkritikern Pascal Bruckner, som med boken *Den vite mannens tårar* tog Lévy's kritik till nya höjder, vägledades tidens vänsterintellektuella av missriktade skuld känslor gentemot allt som gått fel på vår olyckliga planet. Deras självbedrägeri var nästan gränslöst, menade han. Gerillaresorna och reportagen från frihetskampens ”kultplatser” var ytterst en jakt efter ständigt undflyende fiktioner.³⁶ Man letade inte efter en verklig värld utan efter negationen av sin egen.

Det saknas inte heller svenska röster i denna kritiska kör. Mest känd är kanske Per Ahlmarks *Vänstern och tyranniet* från 1994 där ett stort antal journalister, politiker och författare på vänsterkanten får klä skott för sina (oftast ungdomliga) politiska felkalkyler.³⁷ Samtidigt är det påtagligt hur diskussionen om arvet efter 1960- och 1970-talens politiska rörelser

tenderar att köra fast i vår egen tids ideologiska koordinater. Enligt litteraturprofessorn Kristin Ross görs det ständiga återvändandet till denna omtvistade episod nästan uteslutande i syfte att tälja sig ett slagträ i den pågående kampen om tolkningsföreträdet i avgörande framtidsfrågor.³⁸

Sedan länge finns också en överväldigande akademisk litteratur om 1960-talets politiska radikaliserings som i och för sig knyter an till den politiska kampen men där huvudfrågan icke desto mindre har varit hur den kan inplaceras i sitt historiska sammanhang. Längre låg fokus på lokala och nationella konsekvenser, hur den västerländska ungdomens radikaliserings kring ras, kön, klass, sexualitet, miljö och globala orättvisor formade nya subjekt, ritade om ideologiska kartor och undergrävde etablerade maktsystem.³⁹ De senaste årens uppsving för postkolonial teori har inneburit att forskningsfrågorna förskjutits mot nya teman: transnationella flöden och internationella nätverk, perspektiv som bättre fångar in Jens Rydströms och Tom Thulins vallfart till El Salvadors djungelområden.⁴⁰ Historien utspelar sig inte längre lika självklart i västerländska metropoler som Berlin, Paris, Los Angeles, Milano och Stockholm utan hellre i globala gränsövergångar och radikala *hotspots* i vilka vänsteraktivisterna gjorde sig motsägelsefulla erfarenheter av sina idéers ursprungliga kontexter.⁴¹ Ett vidgat världsmedvetande, visade det sig, ledde inte självklart till en fördjupad solidaritet med jordens fördömda, utan kunde lika gärna väcka känslor av skräck och skuld och självtvivel, att man fick upp ögonen för sig själv och sin egen privilegierade tillvaro.⁴² Också detta gäller i någon grad för Jens Rydström och Tom Thulin, särskilt som deras besök i den befriade zonen knappast utföll som planerat och blev mer dramatiskt än de någonsin kunnat föreställa sig.

En kall öl på hotell Camino Real

Måndagen den 7 mars till söndagen den 13 mars. Så går ytterligare en vecka. Den svenska pressen rapporterar nästan dagligen om det upptrappade inbördeskriget i El Salvador och om Ronald Reagans planer på mer pengar och fler militära rådgivare till militärregimen. Det är kalla

krigets dominoteori som spökar menar *DN:s* ledarskribent: föreställningen att om El Salvador ”faller” kommer revolutionen att sprida sig i över Centralamerika. Påven Johannes Paulus gör ett blyxtbesök i San Salvador och håller en fredsmässa inför hundratusentals jublande deltagare. Kriget stod stilla för en dag, skriver *DN:s* utsände, men var ändå närvarande. I Helenelunds centrum utanför Stockholm arrangerar VPK en solidaritetsfest för El Salvador – latinsk musik, teater och piroger och särskilda aktiviteter för barnen. Men om svenskarna på flykt med gerillan kommer inga nyheter.⁴³

Förrän måndagen den 14 mars, då ett TT-telegram printas ut på nyhetsredaktionerna:

STOCKHOLM: DE TVÅ SVENSKA STUDENTER – TOM THULIN OCH JENS RYDSTRÖM – SOM HAR VARIT FÖRSVUNNA I EL SALVADOR SEDAN 14 FEBRUARI HAR KOMMIT TILL RÄTTA OCH KOMMER ATT LÄMNA LANDET INOM DET NÄRMASTE DYGNET. DET BESKEDET FICK UTRIKESDEPARTEMENTET I STOCKHOLM FRÅN DIPLOMATISK PERSONAL I EL SALVADOR TIDIGT PÅ MÅNDAGEN.⁴⁴

Svenska journalister är snabbt på plats för att träffa de frigivna. Det visar sig, kan *Dagens Nyheter* rapportera, att Röda korset till sist kunnat möta upp Rydström och Thulin i en icke namngiven by (vi vill kunna fortsätta att använda byn som kontaktpunkt säger Röda korsets lokala representant) och köra dem till San Salvador. Där förhörde de i regeringsarméns högkvarter och överraskades av hur väl de blev behandlade. Allt gick formellt och vänligt till, berättar de frisläppta svenskarna: ”Vi pratade om kungen i Sverige och de redogjorde för läget i El Salvador.” Det väntade inga efterräkningar. Rydström och Thulin är avmagrade, insektsbitna och uttröttade, heter det i *Dagens Nyheter*, men vid gott mod. ”– Vi har gått mycket långt, säger 27-åriga Jens Rydström. Hur långt vet jag inte. Jag vet inte ens riktigt var vi har varit hela tiden. Det har varit svårt att orientera sig.”⁴⁵

Överhuvudtaget ger skildringen i morgonpressen intrycket att Jens Rydström och Tom Thulin mera oavsiktligt hade råkat hamna i

händelsernas centrum. De beskrivs som ”lite förvirrade av all uppmärksamhet från tidningar, radio och TV” och tonade ned avsikten med resan till El Salvador. Egentligen, berättade de, hade tanken varit en endagsutflykt mot staden Suchitoto där det pågått strider, men när de stötte på FMLN:s soldater hölls de till en början kvar för identitetskontroll. Då regeringsstyrkorna närmade sig måste de följa gerillan för att inte hamna i stridslinjen av misstag. Men några fångar hade de inte varit – ”egentligen är det en egendomlig slump”, citeras Jens, ”att det här har hänt”. Visst hade det flera gånger varit mycket dramatiskt, men kanske inte riktigt så dramatiskt som Aftonbladet framställt saken över mittuppslagen ett par dagar tidigare: ”Det var en del skjutande och ganska kraftiga flygattacker”, berättade de nu. ”Men vi var aldrig i stridslinjen. Gerillan värnade om våra liv.” Även de politiska motiven bakom resan framstod som mindre entydiga. ”Det är sant att vi jobbat med solidaritet i Lund. Men det behöver ju inte betyda att vi har ett världskommunistiskt perspektiv”, menade Tom Thulin.⁴⁶

Kvällstidningarna tävlar om exklusivt material och sänder de ärrade utrikesreportrarna Jan Lindström respektive Staffan Heimerson till San Salvador. Expressen tycks dra vinstlotten och kan publicera bilder från Jens och Toms utsmugglade filmrulle och deras dagboksanteckningar från månaden med FMLN. När de nu sitter med en kall öl på hotell Camino Real och berättar, reflekterar Expressens Jan Lindström, har minnena drag av pojkäventyr och absurditet: ”det vansinniga i att dessa killar från Lund respektive Stockholms Söder var utsatta för flyganfall med automatkanoner, raketer och 250 kilos bomber någonstans mitt i El Salvador.” Lindström frågar hur det hela började: ”Vi ville se världen, säger Jens som har en tendens att säga som det är. – Nåja, inte fullt så enkelt var det, säger Thom som är medvetnare om ords verkan. Någonstans mitt mellan drömmen om ett oerhört äventyr och drömmen om en journalistisk insats, tycks deras grej ligga.”⁴⁷

Idealisterna

Så hur kan Jens förvinnande bäst karakteriseras? Som ungdomlig naivitet, som avancerat medlöperi, som beundransvärd idealism, eller som revolutionär turism som tvingar in de befriade zonernas människor i vad sociologen John Urry kallar en ”staged authenticity”?⁴⁸ Frågan har inget enkelt svar. Någon trygg passage genom detta ideologiska minfält går knappast att urskilja. Det säregna med resan, vilket är viktigt att påpeka, är egentligen att den gjordes så pass sent. I början av 1980-talet hade solen börjat gå ned över efterkrigstidens befrielseörelser. Den kuliss mot vilka de framstod som bärare av jämlikhet och rättvisa hade bleknat. Vietnamkriget var över. Avkoloniseringen var nästintill fullbordad och många av de nya nationer som uppstod under efterkrigstiden hade gått vilse i ett postkolonialt mörker av växande skuldberg och maktfullkomliga autokrater. Debatterna stack av i en annan riktning där tvistefrågan var hur man skulle garantera fungerande marknader och mänskliga rättigheter snarare än hur man befrämjade folkens suveränitet och en ny världsordning.⁴⁹

Mot denna bakgrund framstår den radikala vänsterns vändning mot Latinamerika och den folkliga kampen i länder som Nicaragua, Colombia och El Salvador, som en sista utandning. Den journalistiska uppgiften var fortfarande att urskilja hopp i förtvivlan och visa solidaritet med sin ”revolutionäre andre”, men känslan och inramningen var en annan och mer ifrågasatt. Hårdraget kan man likna det vid en skådespelare i en modern actionfilm som fortsätter att agera i ovetskap om att hennes *Blue Screen* ändrat bakgrundsbild. Rörelserna blir alltmer egendomliga, ibland obegripliga. Vi menar att denna kontextuella förskjutning i hög grad präglade den svenska pressens rapportering om Jens Rydströms och Tom Thulins reportageresa i El Salvador. Efter att den första chocken lagt sig hamnade betoningen nästan uteslutande på deras förment ungdomliga oförstånd. Vad som något decennium tidigare sannolikt framstått som en heroisk journalistisk gärning med djup ideologisk innebörd, åtminstone i vissa kretsar, avfärdades nu som ett pojkestreck som gick överstyr.

Vi menar dock att det finns utrymme för mer positiva tolkningar. Människan behöver sina drömmar. Om cynismen tillåts slå följe med

kunskapen blir världen snart en kylslagen plats. Dörrar stängs, rädslan breder ut sig; den solidariska etik som var en viktig del av 1960-talets internationella uppvaknande förtvinar. Om inte världen bara skall fortgå utan även bevara en dos andlig hälsa krävs en gnutta magiskt tänkande, skriver den polske poeten Adam Zagajewski.⁵⁰ Ett långt liv av politiska bakslag hade lärt honom att den framtid som Jens Rydström och Tom Thulin sökte efter i El Salvador snarast bör betraktas som ett fosterland som ibland försvinner från jordens yta – ”såsom svalorna när de flyger söderut”.⁵¹ Att deras resa inte gick som planerat – att den befriade zonen inte fanns kvar när de kom fram, eller rent av kollapsade inför deras ögon – innebär ju inte självfallet att den var feltänkt från början. Ty vad kunde vara viktigare än att hålla hoppet om en bättre värld vid liv, att som Ernst Bloch skriver ”leta i världen efter det som kan hjälpa världen”?⁵²

Epilog: En forskare vi kommer att lyssna till

Jens Rydström och Tom Thulin tillbringar en tid i Guatemala där de börjar skriva en text som senare publiceras i Ny Dag: ”En månad hos gerillan: Människorna, kampen, drömmarna och skratten”.⁵³ Därefter tystnade det om Jens i massmedia, åtminstone i den stora huvudstadspressen. Sju år efter dramatiken i El Salvador dyker han upp i ett stillsamt reportage om skolbetyg. I lärarrummet i Gubbängens skola hittar journalisten några kritiska röster: ”Jens Rydström tycker att alla former av betyg gör mer skada än nytta.”⁵⁴ Men därefter börjar en ny karriär skymta. En kulturnotis av Jens penna under rubriken ”Tystnad” publiceras i Dagens Nyheter 1990, en betraktelse över åsiktsgemenskapernas självpåtagna problemformuleringsprivilegium och kväsandet av den olikänkande. Och så, några år senare, en stort uppslagen essä i Svenska Dagbladet om ”Jakten efter det normala”.⁵⁵ Tidningens redaktör är lyrisk: ”Jens Rydström har skrivit en stark text. Men det är inte det viktigaste. Han kommer att skriva fler. Man märker det från första stund att här är en forskare i början av sin karriär, som vi kommer att lyssna till. Han kombinerar intryck från olika kunskapsområden. Han tar

upp ett angeläget ämne (en bakgrund till aktuell forskning om homosexualitetens historia tecknar han i Historisk tidskrifts nya nummer 3/95). Han uttrycker sig klart och med känsla. Han knyter an till en debatt. Då är det ett nöje att vara redaktör.”⁵⁶

Slutnoter

- ¹ Tom Thulin skrivs växelvis Tom och Thom i tidningsreportagen. Vi följer stavningen i den artikel han själv skrev för Ny Dag, men har inte ändrat stavningen i citaten nedan.
- ² ”Borta”, *Tidningarnas Telegrambyrå*, 18 februari, 1983. TT-telegrammen här och i följande noter har hämtats från Medicarkivet/Retriever. <https://www.retrievergroup.com/sv/> [hämtade 6 juli 2021].
- ³ Bengt Albons, ”Armén hittade svenskarnas bil”, *Dagens Nyheter*, 19 februari, 1983; Ingemar Löfgren, ”Ingen kontakt på två veckor”, *Dagens Nyheter*, 19 februari, 1983; Bengt Albons, ”Häftiga strider pågår där svenskarna försvann”, *Dagens Nyheter*, 20 februari, 1983; Roger Magnegård, ”Vad har hänt med min son?”, *Expressen*, 20 februari, 1983; Jan Lindström, ”Här skjuter man först och frågar sen”, *Expressen*, 20 februari, 1983; Bert Willborg, ”Pappan: Jag trodde Thom pluggade”, *Aftonbladet*, 20 februari, 1983.
- ⁴ Cynthia J. Arnson, ”Window of the Past: A Declassified history of Death Squads in El Salvador”, i *Death Squads in Global Perspective: Murder with Deniability*, red. Bruce B. Campbell och Arthur D. Brenner (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002).
- ⁵ Arnson, ”Window of the Past”; Belisario Betancur, Reinaldo Figueredo Planchart och Thomas Burgenthal, *From madness to hope: The 12-year war in El Salvador* (New York: Förenta Nationerna, 1993). <https://www.usip.org/publications/1992/07/truth-commission-el-salvador> [hämtad 10 juli 2021].
- ⁶ Jan Lindström, ”Här skjuter man först och frågar sen”, *Expressen*, 20 februari, 1983.
- ⁷ Johan Persson och Martin Schibbye, *438 dagar: Vår berättelse om storpolitik, vänskap och tiden som diktaturens fångar* (Göteborg: Offside Press, 2013).
- ⁸ George Orwell, *Homage to Catalonia* [1938] (London: Penguin Books Ltd, 2013); Beata Arnborg, *Barbro Alving: Krig, kvinnor och gud* (Stockholm: Atlantis, 2010), 152.
- ⁹ Philip Knightley, *The First Casualty: The War Correspondent as Hero and Myth-maker from the Crimea to Iraq* (Baltimore, Md: Johns Hopkins UP, 2004).
- ¹⁰ Orwell, *Homage to Catalonia* 66.

-
- ¹¹ Se t.ex. Susan Sontag, *Regarding the Pain of Others* [2003] (London: Penguin Books, 2019), 9–10.
- ¹² Sontag, *Regarding the Pain of Others*, 7–9.
- ¹³ Persson och Schibbye, *438 dagar*.
- ¹⁴ Arnborg, *Barbro Alving*, 147.
- ¹⁵ Knightley, *The First Casualty*.
- ¹⁶ ”John Hoagland”, Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/John_Hoagland [hämtad 2021-07-08].
- ¹⁷ ”SvD-man saknas: 6 reportrar försvunna i Uganda”, *Svenska Dagbladet*, 9 april 1979.
- ¹⁸ ”Journalisterna funna: Dödade av Amintrupp”, *Svenska Dagbladet*, 27 april 1979.
- ¹⁹ Dikten citerad från Mary K. DeShazer, ”From Outrage to Reconciliation: Political Poetry by Salvadoran Women”, *NWSA Journal* 4, nr 2 (1992), 178. Om gerillan och Guazapa: Erik Ching, *Stories of Civil War in El Salvador: A Battle of Memory* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2016); Amelia Hoover Green, *The Commander's Dilemma: Violence and Restraint in Wartime* (Online, Cornell University Press, 2018).
- ²⁰ Bengt Albons, ”Svenskarna i El Salvador. Strider försvårar snar ’räddning’”, *Dagens Nyheter*, 23 februari, 1983.
- ²¹ ”Eskort”, *Tidningarnas Telegrambyrå*, 24 februari, 1983; ”Svenskar”, *Tidningarnas Telegrambyrå*, 25 februari, 1983; ”Väntan”, *Tidningarnas Telegrambyrå*, 27 februari, 1983; ”Svenskar”, *Tidningarnas Telegrambyrå*, 3 mars, 1983.
- ²² ”Fri”, *Tidningarnas Telegrambyrå*, 5 mars, 1983.
- ²³ Bengt Albons, ”Svenskarna i El Salvador: Flyr utmattade undan soldaterna”, *Dagens Nyheter*, 7 mars, 1983.
- ²⁴ ”Svenskar”, 3 mars; ”Ny dag (vpk)”, *Aftonbladet*, 24 februari, 1983; Bengt Albons, ”Dumdrigtigt”, *Dagens Nyheter*, 23 mars, 1983.
- ²⁵ Det långa 1960-talet: Arthur Marwick, *The 1960s: Cultural Revolution in Britain, France, Italy and the United States* (Oxford: Oxford University Press, 1998).
- ²⁶ Ernst Bloch, *The Principle of Hope*, vol. 2 [1959] (Cambridge Mass.: The MIT Press, 1986), 746–747.

-
- ²⁷ Nauja Klein och Stef Jansen, "Hope Over Time: Crisis, Immobility and Future Making", *History and Anthropology* 27, nr 4 (2016): 373–392.
- ²⁸ Mats Pejter, "I sämsta fall blir man dödad", *Ny Dag*, 24 februari, 1983; "Livet i El Salvadors befriade områden", *Ny Dag*, 10 mars, 1983.
- ²⁹ Annika Berg, Urban Lundberg och Mattias Tydén, *En svindlande uppgift: Sverige och biståndet 1945–1975* (Stockholm: Ordfront, 2021), 505–511.
- ³⁰ Pejter, "I sämsta fall blir man dödad".
- ³¹ Berg, Lundberg och Tydén, *En svindlande uppgift*, 505–511.
- ³² Victor Turner, "The Center Out: Pilgrim's Goal", *History of religions* 12, nr 3 (1973), 214.
- ³³ Berg, Lundberg och Tydén *En svindlande uppgift*, 505–511. Resorna gick även österut: Anne Hedén, *Röd stjärna över Sverige: Folkrepubliken Kina som resurs i den svenska vänsterradikaliseringen under 1960- och 1970-talen* (Lund: Lunds universitet, 2008); Kim Salomon, *Rebeller i takt med tiden: FNL-rörelsen och 60-talets politiska ritualer* (Stockholm: Rabén Prisma, 1996).
- ³⁴ Bernard-Henri Lévy, *Barbari med mänskligt ansikte* (Stockholm: Coeckelberghs, 1978).
- ³⁵ Paul Hollander, *Political Pilgrims: Travels of Western intellectuals to the Soviet Union, China, and Cuba 1928–1978* (New York: Oxford University Press, 1981); William Pfaff, *The Bullet's Song: Romantic Violence and Utopia* (New York: Simon & Schuster, 2004); Mark Lilla, *The Reckless Mind: Intellectuals in politics* (New York: New York Review Books, 2001); Susan Sontag, *Där tonvikten ligger* (Stockholm: Brombergs, 2005), 333.
- ³⁶ Pascal Bruckner, *The Tears of the White Man: Compassion as Contempt* (New York: Free Press, 1986).
- ³⁷ Per Ahlmark, *Vänstern och tyranniet: Det galna kvartsseket* (Stockholm: Timbro, 1994). Se även Bengt G. Nilsson, *Sveriges afrikanska krig* (Stockholm: Timbro, 2008); Bengt G. Nilsson, *I tyst samförstånd: Sverige och Sovjet i kalla krigets Afrika* (Uppsala: Ethno Press, 2017).
- ³⁸ Kristin Kross, *May 68 and its Afterlives* (Chicago: University of Chicago Press, 2002), 1.
- ³⁹ För en översikt: Martin Klimke, *The Other Alliance: Student Protest in West Germany and the United States in the Global 1960s* (Princeton: Princeton University Press, 2010).

-
- ⁴⁰ Robert Gildea, James Mark och Niek Pas, "European Radicals and the Third World", *Cultural and Social History* 8, nr 4 (2016): 449–471.
- ⁴¹ För en grundlig rundmålning av denna litteratur: Jon Piccini, *Transnational Protest: Australia and the 1960s* (London: Palgrave Macmillan, 2016).
- ⁴² Jämför med Berg, Lundberg och Tyden, *En svindlande uppgift*, 442–443.
- ⁴³ Bengt Albons, "Påven i El Salvador: Kyrkan kräver dialog mellan de stridande", *Dagens Nyheter*, 7 mars, 1983; Kurt Mälarstedt, "Gerillan till nya offensiver: Reagan dubblar stödet", *Dagens Nyheter*, 10 mars, 1983; Kurt Mälarstedt, "Reagan om El Salvador: "Sovjet vill binda oss"", *Dagens Nyheter*, 11 mars, 1983; "Dominoteorin", *Dagens Nyheter* 11 mars, 1983; "Dagboken/Sollentuna: Solidaritetsfest för El Salvador", *Dagens Nyheter*, 10 mars, 1983.
- ⁴⁴ "Fria", *Tidningarnas Telegrambyrå*, 14 mars, 1983.
- ⁴⁵ Bengt Albons, "El Salvador: Röda korset mötte trötta svenskarna", *Dagens Nyheter*, 15 mars, 1983; Bengt Albons, "Svenskarna: Både armén och gerillan behandlade oss vänligt", *Dagens Nyheter*, 16 mars, 1983.
- ⁴⁶ Albons, "El Salvador"; Albons, "Svenskarna".
- ⁴⁷ Jan Lindström, "Gerillan lämnar över svenskarna", *Expressen*, 15 mars, 1983; Jan Lindström, "Vi tvingades gå natt efter natt", *Expressen*, 15 mars, 1983; Jan Lindström, "Gerillakvinnor var vår livvakt", *Expressen*, 15 mars, 1983.
- ⁴⁸ John Urry, "The Tourist Gaze 'revisited'", *American Behavioral Scientist* 36, nr 2 (1992): 172–186.
- ⁴⁹ Samuel Moyn, *The Last Utopia: Human Rights in History* (Cambridge Mass.: Belknap Press/Harvard University Press, 2012).
- ⁵⁰ Adam Zagajewski, *I andras skönhet* (Stockholm: Norstedts, 2005), 47.
- ⁵¹ Zagajewski, *I andras skönhet*, 49.
- ⁵² Ernst Bloch, *The principle of hope*, vol. 1 [1959] (Cambridge Mass.: The MIT Press, 1986), 3.
- ⁵³ Jens Rydström och Tom Thulin, "En månad hos gerillan: Människorna, kampen, drömmarna och skratten", *Ny Dag* nr 12, 1983.
- ⁵⁴ "Vi vill ha betyg som betyder något", *Dagens Nyheter*, 3 september, 1990.
- ⁵⁵ Jens Rydström, "Tystnad", *Dagens Nyheter*, 20 oktober, 1990.
- ⁵⁶ Jens Rydström, "Jakten efter det normala", *Svenska Dagbladet*, 8 december, 1995; Anders Björnsson "Nöje", *Svenska Dagbladet*, 8 december, 1995.

Urban Lundberg var doktorandkollega med Jens Rydström på Stockholms universitet. Tillsammans har de gjort en rad äventyrliga resor, bland annat till det mytomspunna Dogonlandet i norra Mali. I dag är Lundberg docent i historia och lektor vid Institutet för kultur och samhälle, Högskolan Dalarna. Han är även chefredaktör och ansvarig utgivare för Tidskriften *Respons*.

Mattias Tydén var doktorandkollega med Jens Rydström då de på 1990-talet följde seminariet Inrikespolitik och ideologier vid Historiska institutionen, Stockholms universitet. Tydén blev sedan modernhistoriker och har bland annat forskat om historiska aspekter av rasism och Sveriges förhållande till Förntelsen. Hans senaste bok är *En svindlande uppgift. Sverige och biståndet 1945–1975*, Ordfront 2021, med Annika Berg och Urban Lundberg.